

Årringen 2014

Annual Review No 18 of The Arboretum &
Botanical Gardens, University Museum of
Bergen, The University of Bergen

ISSN: 0809-5213

Journal home page:

<https://www.uib.no/universitetshagene/66488/%C3%A5rringen>

Japanseder (*Cryptomeria japonica*) i Muséhagen og historier om innførsel med en østenfarer

Per Harald Salvesen, Universitetshagene, Universitetsmuséet i Bergen,
Mildevegen 240, N-5259 Hjellevstad (per.salvesen@um.uib.no).

Brith Natlandsmyr, Universitetsmuséet i Bergen, Universitetet i Bergen,
postboks 7805, 5020 Bergen (e-post: brith.natlandsmyr@uib.no)

To cite this article: Salvesen, P.H. & Natlandsmyr, B. 2015. – Japanseder
(*Cryptomeria japonica*) i Muséhagen og historier om innførsel med en
østenfarer. – Årringen 2014 (18): 31–40.

Published March 2015

Japanseder (*Cryptomeria japonica*) i Muséhagen og historier om innførsel med en østenfarer

Per H. Salvesen, Arboretet og de botaniske hager, Universitetsmuséet i Bergen, Mildevegen 240, N-5259 Hjellesad (per.salvesen@um.uib.no).

Brith Natlandsmyr, De naturhistoriske samlinger, Universitetsmuséet i Bergen, Universitetet i Bergen, Postboks 7800, 5020 Bergen (brith.natlandsmyr@um.uib.no)

Japansedertreet i Muséhagen kommer ikke helt til sin rett der det står mellom andre bartrær inn mot gjerdet nord for Universitetsmuseets bygning vis à vis Universitetsbiblioteket. Treet er likevel stort og staselig, ja det rager faktisk høyest av alle i hagen. Arten japanseder er ikke vanlig plantet i Norge, men det finnes enkelte store trær både i Bergen og andre steder i Sør-Norge. Det finnes ulike versjoner av forhistorien både om treet i Muséhagen og andre i Bergensområdet. Vi ser nærmere på noen av trærne og forsøker å bringe på det rene hvordan og når de kom hit til landet.

*Japanseder (*Cryptomeria japonica*) i Muséhagen der den rager høyest av trærne. Unge trær har gjerne en vakker, smalt konisk og avrundet krone. Apeskrekk (*Araucaria araucana*) i forgrunnen (foto: Per H. Salvesen 21.01.2015).*

Japanseder kan bli ett av verdens største trær. Dette står ved Shinto-helligdommen Kirishima-Jingū i Kagoshima Pref., Kyushu, Japan. Det er hellig og anslått å være 800 år gammelt (foto: Per Arvid Åsen 2008).

I sitt hjemland kan japanseder i god utvikling bli opptil 60-70 m høye trær med rak, udelt stamme på mer enn 3 m diameter og få en slank, konisk krone (Farjon 2005, Auders & Spicer 2012). Barken er rødlig og flises opp i lange, brede fibre langsetter stammen. Baret gir på avstand et lubbent inntrykk, men på nært hold viser dette seg å skyldes at de minste kvistene er samlet i knipper i enden av greinene. Bladene som står i tydelig spiral langs skuddet, er nåleformete, korte og har

særlig på nyveksten grålig-grønn farge. Til et så stort tre å være, virker frøkonglene unaturlig små, men utvikles i store mengder. Pollenkonglene er enda mer tallrike og slipper enorme mengder pollen. Frøene sitter 2-5 bak hvert kongleskjell, de er små og linseformete med en smal vinge som ikke synes spesielt effektiv som tilpasning til vindspredning. Også i vårt land settes spiredyktige frø, men det er sjelden å se selvsådde småplanter. Vi har imidlertid fått planter fra Tysnes som kom opp fra selvsådde frø.

Japanseder (japansk: 'Sugi') er Japans nasjonaltre og hører hjemme på øyene Honshu, Kyushu og Shikoku, der den finnes spredt som viltvoksende opp til 1800 moh. Bare i Atika-provinsen (Honshu) finnes større, mer sammenhengende skogbestand. Gamle trær med stammer som kan måle opp mot 6-7 m i diameter (mer enn 21 m i omkrets!) ved templer og andre hellige steder på Yakushima, viser at tidligere tiders skoger må ha vært fantastiske med trær som bare kan sammenliknes med mammuttreet (*Sequoiadendron giganteum*) og kystredwood (*Sequoia sempervirens*) i vestlige N-Amerika og chileseder (*Fitzroya cupressoides*) i S-Amerika (Debreczy & Rácz 2011).

Japanseder på nært hold: bar med knipper av tynne kvister med bare 8-12 mm lange nåler (nyvekst, t.h.). Frøkonglene (under) måler ca. 14-17 mm tvers over og pollenkonglene (nederst) er ikke mer enn 4-6 mm lange (foto: Per H. Salvesen 25.08.2014 og 22.01.2015).

Japanseder har i uminnelige tider vært utnyttet og plantet i stor stil, noe den berømte, mange kilometer lange alléen i Nikko forteller om. De største trærne her er antatt å være mer enn 2000 år gamle. Japanseder finnes også i Kina, men der er den nok opprinnelig innført av mennesker fra Japan i førhistorisk tid. De kinesiske forekomstene lar seg ikke skille fra de japanske morfologisk, og det betviles om det finnes opprinnelig viltvoksende forekomster i Kina. Det er i alle fall ingen grunn til å skille ut *Cryptomeria fortunei* som egen kinesisk art (eller varietet, se Farjon 1999, 2005).

For vestlige botanikere ble japanseder først kjent gjennom Engelbert Kaempfers reiser i Japan (1690-92) og like etter gjennom James Cunninghams i Kina (1701 el. 1702, Farjon 1999). Allerede mange hundre år før dette var japanseder plantet over store områder, og da europeerne «oppdaget» den, fantes allerede gamle forekomster både i Kina og Japan som opprinnelig var spredt fra plantasjer.

Den første innførselen til Europa som er bokført, kom til Kew Gardens i England 1842, men først etter at Robert Fortune i 1844 sendte store mengder frø fra Kina til Royal Horticultural Society i London kom planter ut til andre land i Europa (Bean 1970). Til Botanisk have i København kom det første eksemplaret fra Kew i 1849, og allerede i 1855 ble den tilbudt til salg fra J. E. Ohlsens gartneri i Danmark (Lange 1999). Arten kom omtrent samtidig også til Europa andre veier. Den spesielle formen 'Lobbii' kom tidlig via de nederlandske koloniene på Java, dit den var kommet med frø sendt av Philipp Franz von Siebold allerede omkring 1825 (Bean 1970). Plantene

Fredet som naturminne ved kongelig resolusjon i 1964: Japanseder (Cryptomeria japonica) i Nylundsveien, Laksevåg i Bergen.

Innfelt: treet størrelse blir mer imponerende når en regner med drøye to meter av stammen nedenfor dagens gatenivå (foto: Per H. Salvesen 02.03.2014).

som frø med en sjømann i 1935, og skulle være søskentre med et tre som står plantet i Nylundsveien på Laksevåg. Historien er nesten for god til å være sann, så det kan være interessant å se nærmere på den dokumentasjonen som faktisk eksisterer.

En viktig bit av historien til treet i Muséhagen er bevart på etiketten til et eksemplar i Hageherbariet på Milde, der følgende står å lese: «Et eks. hugget 1962-63, viste 90 årringer. Brukt til panel i hytte. Stikling fra dette treet ga opphav til Bot. Hages eks. (dvs. Muséhagens tre) som ble skjenket oss av fru Kvinge, Laksevåg, sannsyn. under krigen». Det opprinnelige treet (mortreet) sto på eiendommen «Fagerlund» i Carl Konows gt. 37 (naboeiendom til Damsgård hovedgård) og da det ble hugget, var det ca. 14 m høyt med en stammeomkrets i brysthøyde på 2,30 m. Det må altså ha vært plantet ca. 1870, og så ble det tatt stiklinger ca. 1935, slik kjerneprøven tatt i Muséhagen i 1958 antyder. «Fru Kvinge» som kom med planten et tiår senere, var nok Halldis Eide Kvinge, som vikarierte i hagen som amanuensis i perioder etter krigen og fram til 1953. Sannsynligvis har den vært i formering hos faren, som drev Eides planteskole i Steinsvik på Nordås (Dagfinn Moe pers. komm.).

Japanseder (Cryptomeria japonica) ved Frydenlund i Sandviken i Bergen 26. februar 1930 (fotograf ukjent).

Vi legger her merke til at det er en viss forskjell mellom opplysningene på kartotekkortet og i herbariet mht. når treet kom til Muséhagen. Selve kortet må være nedstøpt i kartoteket før 1936, da håndskriften i headingen gjenkjennes som tilhørende overgartner John Gulli. Han døde i 1936. Dette kan stemme med at Rolf Nordhagen nevner japanseder i Muséhagens årsmelding for 1941-42 blant arter som overlevde de

særdeles strenge vintrene 1940-42 overraskende godt. Dette igjen må tolkes som at minst ett japansedertre fantes i hagen allerede 4-5 år før dagens tre skulle ha ankommet fra Laksevåg! Noen ytterligere opplysninger om et eventuelt annet tre har vi ikke, men vi ser ingen grunn til å tvile på at årstallet 1946 på kartotekkortet er rett.

Ved Nylundsveien nr. 38 på Laksevåg i Bergen står et stort, vakkert eksemplar av japanseder i god vekst. Det ble fredet som naturminne ved kongelig resolusjon i 1964 (Anonym 1965: 31), og var i 1999 16,5 m høyt og 2,76 m i stammeomfang (Lunde 2000). Bjørn Just Sjursen skriver (i brev av 14. juli 1989) til Bergen kommune at treet den gang var antatt å være omkring 70 år gammelt (dvs. det kom til stedet omkring år 1919). Det skal ha vært gitt som gave av engelske sjøfolk som takk for at de fikk legge til med båtene sine ved kaien tilhørende Frydenbø hovedgård. Gården lå tidligere der boligblokken i Nylundsveien 36-44 nå ligger. Dette huset ble bygget i 1966 på betingelse av at treet fikk stå. Daværende Laksevåg kommune kjøpte og fikk skjøte på treet. Det er altså ikke noe som tyder på at dette har noe direkte å gjøre med treet i Muséhagen, som jo var stikling av et tre i Carl Konows gt. 37 bare et steinkast lenger ned mot Puddefjorden. Vi undres for øvrig over hvor de engelske sjøfolkene kom fra med småplanter i lasten. Kanskje fra et handelsgartneri i Holland, eller fra Åstveit?

I Nygårdsparken i Bergen, like ovenfor «Hulen», står et stort og vakkert, rakvokst tre. Det måler nå (april 2014) 24,0 m i høyde og 2,05 m omkring stammen i bryst-

To vakre eksemplarer av japanseder gjenstående etter en tidligere planteskole for Arboretet på Kalvatne i Botanisk hage på Milde. De ble opprinnelig tatt som stiklinger av treet i Muséhagen (G-1972.1653, foto: Per H. Salvesen 27. 03.2014).

høyde. I 1960 var treet 16 m høyt med en stammediameter på 35 cm og allerede den gang regnet som det største i landet (Nedkvitne & Wendelbo 1960). Det er ifølge Wendelbo (1963) plantet omkring 1916 og skal opprinnelig være kommet fra Åstveit, der Rasmus Meyer i sin tid hadde småplanter innført fra Holland i planteskole. På Åstveit står et par jevnaldrende trær, og treet i Nylundsveien på Laksevåg er, som vi har sett, av nokså tilsvarende alder.

Treet i Nygårdsparken har også gått for å være det eldste i landet (Per M. Jørgensen pers. komm.), men det er ikke på langt nær så gammelt som mor-

treet til Muséhagens eksemplar, som sto i Carl Konows gt. på Damsgård fra omkring 1870. Et tre som sto i hagen ved Frydenlund i Sandviken i Bergen kan også ha vært eldre. Vi har et foto av det tatt 26. februar 1930, og da var det om lag 10 m høyt. Treet ble senere ødelagt da hagen ble omregulert til lekeplass. Den tidligste referansen vi har kommet over til japanseder dyrket i Norge er ellers hos Schübeler (1873-1875). Han forteller om et tre som var plantet ved Kristiansand og som i 1874 hadde nådd 4,4 m høyde. Det strøk med i den harde vinteren 1880-81, og en vedskive viste da 18 år-ringer (Schübeler 1886-1888), dvs. treet hadde vært plantet omkring 1860, og skulle dermed kunne være fra de tidligste introduksjonene til Europa. Større trær av arten finnes ikke i Kristiansandsområdet i dag.

Japanseder (Cryptomeria japonica) ved riksvegen i Indre Ålvik, alet opp fra frø samlet i Japan av sjømann og gartner Amund Aalvik, og plantet da han flyttet hit fra Tørvikbygda like etter 1945 (foto: Bjørn Moe 09.04.2014).

Nyere introduksjoner

I Arboretet på Milde har vi flere trær, deriblant mange som kommer fra frø samlet i 1976 av Nordisk arboretutvalg på Honshu i Japan. Én aksesjon kom fra fjell i Tateyama nord på Honshu og én fra Edo State Forest i Okayawa lenger sør. Vi har også trær fra Kina, mottatt som varieteten *sinensis* (ikke forskjellig fra arten). Det er betydelig variasjon i hvordan de villinnsamlede trærne har klart seg, flere har hatt frostskafer og er flerstammete, mens særlig noen med japansk opphav ser ut til å bli flotte, énstammete trær.

Japanseder lar seg enkelt formere med stiklinger, og vi har noen slike trær. Enkelte skal være kommet fra Riebers hage på Hordnes, der arten fortsatt finnes. Vi har også fått stiklingsplanter fra gamle trær på øya Romsa i Sunnhordland, og endelig har vi to trær på Milde som kom fra stiklinger av treet i Muséhagen i 1972 (aksesjonsnummer 1972.1653). De viser den samme smale veksten som mortreet med regelmessig, kjegleformet krone. Vinterherdigheten er også upåklagelig og vi har ikke sett antydning til frostskafer. Et tre som sto plantet ved hjørnet mot SØ i benkegården i Villaveien ved Muséhagen var muligens også opprinnelig en stikling av samme opphav. Det ble hugget i 2012 og i stubben kunne det telles 37 årringer (mars 2014). I Bergensområdet finnes japanseder også plantet flere steder i nyere tid, bl.a. på Stend.

Litt om japanseder i andre deler av landet

Arten er i Bergensområdet langt nord for sin naturlige utbredelse, men noen eksemplarer ser likevel ut til å trives utmerket. Frømateriale viser stor variasjon, ikke minst i vinterherdighet. Dette ser ut til å være en vanlig erfaring, men innimellom finnes planter som er forbausende godt forhåndstilpasset våre kyststrøk. Dette ble påpekt allerede av Hiort etter å ha prøvedyrket flere provenienser og former av japanseder ved Flekkefjord (Hiort 1956). Planter oppformert på Milde er forsøkt med hell i Lunde arboret på Tjugum (SF, Balestrand, AHS & PHS upubl. rapport 1990, se Måren 2007). Aksejonene 77.1545 & 83.183, som ble plantet på slutten av 1980-tallet er i god vekst i den gamle frukthagen der.

På Vestlandet for øvrig finnes arten flere steder, i tillegg til de nevnte i Lunde arboret i Balestrand. Vi har også opplysninger om arten i Rogaland arboret (Ro; Sandnes, iflg. Jon Ivar Lima 10.04.14). Trærne fra innsamlingene på 1970-tallet er også der av ymse kvalitet. Vi har også notert velvoksne eksemplarer i et privat arboret i Skånøvik (Ho; Etne). De nordligste forekomstene i Norge (og i verden) finnes etter det vi vet i Arboretet i Svinvika (MR; Totalen iflg. Maja Frønes 10.04.14). Ellers i landet er større eksemplarer kjent i alle fall på Dømmesmoen (AA; Grimstad, flere trær, se Hansen & Hansen 2007) og i Øverland arboret (Ak; Bærum, ett tre plantet 1978-1984, se Heintz 1992). Arten kan altså tåle barskere vinterklima enn i Bergen.

En sjømannshistorie som lar seg dokumentere

Vi lovet en historie om en østenfarer, og er faktisk i stand til å gjengi en slik, en som lar seg dokumentere. Den knytter seg til et stort japansedertre i Indre Ålvik. Det står plantet kloss i rv. 7 i hagen på bruket «Flatavik» (gnr 77 / bnr 42) ved Ålvikvegen nr. 847. Eier er Kåre J. Aalvik. Kåres onkel, gartner Amund Sjursen (Gjermundsen) Aalvik (1906-1992), hadde huset tidligere, og før ham faren, Gjermund S. Aalvik. Amund dro tidlig til sjøs, reiste på Østen og emigrerte i 1930 til USA. Han var en gang før 1940 innom Nagasaki, der han fant frø av japanseder, som han tok med hjem. Mange av frøene spirte, og vokste opp. De fleste plantet han i Tørvikbygd, på gården Lysen (Lyso, gnr 88 bnr 1), som han drev der en tid. Det står fortsatt et lite bestand av japanseder etter ham et stykke oppe i lia bak husene. Amund flyttet etter krigen til Ålvik og tok med seg et tre dit. Et annet havnet hos hans søster, og ble plantet på Hal-langer (Vangen) i Ulvik, der det står fortsatt. Amund snakket om det som et sjeldent japansk tre, som var fredet. Treet er i dag (09.04.2014) 20,5 m høyt og har et stammeomfang på 1,65 m i brysthøyde.

Gode historier blir gjerne fortalt videre, og de beste vil vandre fra munn til øre over lengre tid. På sin vandring har historiene en lei tendens til å endres, noe blir lagt til, noe blir glemt. Når de endelig blir skrevet ned, er det ofte vanskelig å etterprøve dem. Vi har etter beste evne forsøkt å samle det som er kjent om japansederens innførselshis-

torie til Bergen og Norge, og finner i alle fall én historie som kan bekrefte at arten er kommet fra Japan med planteinteresserte sjøfolk i utenriksfart.

Takk!

Til Geir Flatabø og Amund J. Aalvik for opplysninger om historien om treet i Ålvik.

Litteratur

- Anonym 1965. – Fredede trær. – *Norsk natur* 1965: 31
- Auders, A. G. & Spicer, D. P. 2012. – *Royal Horticultural Society Encyclopedia of Conifers. A comprehensive guide to cultivars and Species.* – RHS, Nikosia Cyprus, 2 vols.
- Bean, W. J. 1970. – *Trees and shrubs hardy in the British Isles*, vol. 1 A-C. – ed. 8, John Murray, London, 845 s.
- Debreczy, Z. & Rácz, I. 2011 – *Conifers around the World. Conifers of the temperate zones and adjacent regions.* – DendroPress Ltd., Budapest, 2 vols.
- Earle, C. J. 2011 (ed.) – *The Gymnosperm database.* – www.conifers.org/cu/Cryptomeria.php ver. 2011.03.19
- Farjon, A. 1999. – Plate 371. *Cryptomeria japonica*. Cupressaceae. – *Curtis's Magazine* 16 (3): 212-228.
- 2005. – *A monograph of Cupressaceae and Sciadopitys.* – Royal Botanic Gardens, Kew, 643 s.
- 2010. – *A handbook of the World's Conifers.* – vol 1-2, Brill, Leiden & Boston.
- Hansen, E. 2000. – *Prydbusker og trær for norske hager.* – Oslo, Det norske hageselskap.
- & Hansen, O. B. 2007. – *Trær og busker for norske hager.* – 4. utg. illustrert av Tobiassen, T., Landbruksforlaget, Oslo. 352 s.
- Heintz, D. 1992. – *Øverland Arboret.* – Brosjyre utg. av KGL. Selsk. Norges Vel 1992.
- Hiort, G. 1956. – *Allverdens trær i norsk jord.* – Flekkefjord, 245 s.
- Jørgensen, P. M. & Johannesen, H. 1976. – *Guide til Botanisk hage.* – Botanisk museum, Bergen 1976.
- Lange, J. 1999. – *Kulturplanternes indførelshistorie i Danmark indtil midten af 1900-tallet.* – 2. udg., DSR forlag, Frederiksberg, 477 s..
- Losvik, M. & Jørgensen, P. M. 1999. – *Guide. Musehagen 1999.* – Bergen Museum, Universitetet i Bergen, 44s.
- Lunde, B. N. 2000. – *Freda tre i Hordaland – status 2000.* – Rapport til Miljøvernavdelinga, Fylkesmannen i Hordaland (upubl.).
- Måren, I. 2008. – Fra prestegårdshage til arboret: Lunde Arboret i Balestrand. – *Årringen* 2007 (11): 73-88.
- Nedkvitne, K. & Wendelbo, P. 1960. – Japanseder. – *Norsk skogbruk* 19 (1960): 64 s.
- Salvesen, P. H. 1993. – Skogstien og parken. – s. 117-149 i: Ertresvaag, E., *Kysthospitalet Hagavik gjennom 100 år. 1893-1993.* – Centraltrykkeriet, Bergen, 176 s.
- Schübeles, F. C. 1872-1875. – *Die Pflanzenwelt Norwegens : ein Beitrag zur Natur- und Culturgeschichte Nord-Europas.* – Christiania.
- 1879. – *Væxtlivet i Norge : med særligt hensyn til plantegeographien.* – Christiania, W. C. Fabricius.
- 1886-1888. – *Viridarium norvegicum – Norges væxtrige.* – vol 1-3, Christiania.
- Wendelbo, P. 1963. – Japanseder – *Godbiter fra samlingene, Bergens Tidende* 12. januar 1963, s. 19